

Selvitys yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen muutostarpeista

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:13

Selvitysmies Sauli Laitinen

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä.

Undervisningsministeriets arbetsgruppspromemorior och utredningar.

Selvitys yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen muutostarpeista

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:13

Selvitysmies Sauli Laitinen

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

Opetusministeriö
Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto
Meritullinkatu 10, Helsinki
PL 29, 00023 Valtioneuvosto

<http://www.minedu.fi/julkaisut/index.html>
Yliopistopaino, Helsinki 2004

ISBN 952-442-743-5 (nid.)
ISBN 952-442-744-3 (PDF)
ISSN 1458-8102

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:13

Kuvailulehti

Julkaisija
Opetusministeriö

Julkaisun päivämäärä
30.1.2004

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)		Julkaisun laji Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä	
Sauli Laitinen SL Consulting		Toimeksiantaja Opetusministeriö	
		Toimielimen asettamispvm 26.11.2003	Dnro 48/500/2003
Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen) Selvitys yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen muutostarpeista (Utredning om behoven av ändringar i undervisningsministeriets beslut om avgifter för universitetens biblioteks- och informationstjänster)			
Julkaisun osat Muistio + liite			
Tiivistelmä Tehtäväksi annettiin selvittää yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen (82/1993) muutostarpeet ja niihin liittyvät kustannusvaikutukset niin, että selvitys tuottaa tarvittavan tietopohjan maksupäätöksen mahdollista uudistamista koskevalle päätöksenteolle. Selvityksessä kartoitetaan: 1. maksullisten palveluiden merkitys kirjastojen taloudessa ja eri suoriter ryhmien osalta; 2. maksullisten palveluiden jakautuminen eri asiakasryhmien kesken; 3. kirjastojen hinnastojen rakenne ja maksujen laskentaperusteet; 4. vaihtoehdot maksupäätöksen uudistamiseksi ja niiden kustannusvaikutukset. Tiedonlähteenä käytettiin kirjastojen hinnastoja ja kirjastotilastoa. Lisäksi tehtiin kysely kirjastoille sekä haastateltiin joitakin kirjastonhoitajia. Yliopistokirjastojen maksullisten palvelujen tulot olivat tilaston mukaan 5,6 milj. € vuonna 2002 vastaten 7,3 % kirjastojen kokonaisrahoituksesta. Nimellistulot ovat nousseet hieman yli kaksinkertaiseksi (2,1) vuodesta 1994 vuoteen 2002. Niiden osuus kirjaston kokonaisrahoituksesta on kuitenkin lähes ennallaan, nousu on 6,5 %:sta 7,3 %:iin. Maksullisen palvelutoiminnan tulojen osuus eri kirjastojen kokonaisrahoituksesta eri kirjastoissa vaihtelee 0 ja 40 % välillä. Selvityksen perusteella arvioidaan, että vuonna 2002 maksullisen palvelun tuloista 17 % eli 1 milj. € liittyy lainaustoimintaan sakkomaksujen, varausmaksujen yms. muodossa. Jäljennepalvelu, joka nykyään on pääasiassa itsepalvelua ja josta maksu kerätään kopiokorttien myynnillä, muodostaa 21 % tuloista, 1,2 milj. €. Kaukopalvelun, aineiston välittämisen lainoina ja jäljenteinä, osuus on 20 % tuloista, 1,1 milj. €. Muutamilla kirjastoilla on tietokantatuotantoa, josta saatavat tulot ovat n. 1,1 milj. € eli tietokantatulojen osuus kaikkien yliopistokirjastojen maksupalvelutuloista on 20%. Tietopalvelun osuus on vain 1 % maksullisen palvelun tuloista, n. 30 000 €. Muista palveluista saatavia tuloja oli yhteensä 1,2 milj. € eli 21%. Näihin kuuluu julkaisujen myynti ja erilaiset palvelusopimukset. Kansalliskirjastolle ominaisia erikoispalveluita ovat muiden kirjastojen kanssa tehdyt elektronisen kirjastoon liittyvät palvelusopimukset sekä mikrofilmaus- ja digitointipalvelut. Internetin kautta saatavana olevat tiedonlähteet ja erityisesti tieteellisten aikakauslehtien hankinta elektronisessa muodossa on saanut aikaan suuria muutoksia perinteisten palveluiden kysyntään: kirjaston asiakkaat hoitavat tiedonhankintaa runsaasti itsepalveluna. Tämä on vähentänyt huomattavasti tiedonhakujen kysyntää ja kaukopalvelua. Asiakasryhmien suhteen kirjastot eroavat paljon toisistaan. Useimmilla yliopistojen tiedekuntakirjastoilla ja taidekorkeakoulujen kirjastoilla on etupäässä vain paikallisia asiakkaita. Kirjastot, joilla on suuret kokoelmat, saavat runsaasti tilauksia muista kirjastoista. Erityisesti teknilliset ja lääketieteelliset kirjastot ovat tärkeitä elinkeinoelämälle ja yliopistojen ulkopuolella tehtävälle tutkimukselle. Näillä kirjastoilla maksullisen palvelun tuloista yritysten osuus voi olla jopa 50 %. Ammattikorkeakoulut ovat monille kirjastoille kasvava asiakasryhmä. Yliopistokirjastojen hinnastot vaihtelevat suuresti vastaten eri kirjastojen palveluvalikoimaa ja tulkintaa annetusta maksupäätöksestä. Kaikissa kirjastoissa paikallislainaus on maksutonta opetusministeriön päätöksen mukaisesti. Lähes kaikista muista palveluista kirjasto perivät jonkinlaisen maksun. Useimmilla kirjastoilla on eri hinnastot omaan kehysorganisaation kuuluvien ja ulkopuolisten asiakkaiden palveluista. Molemmat pääryhmät voivat sen lisäksi olla jaettuna alaryhmiin niin, että eri ryhmiin kuuluville asiakkaille on omat palveluhintansa. Kaikkien yliopistokirjastojen luettelot ovat ilmaiseksi käytettävissä internetin välityksellä. Tältä osin voimassa oleva maksupäätös ei vastaa nykykäytäntöä ja vaatii korjausta. Kirjastojen kokoelmatietokantojen, luetteloiden, käyttö tulee olla maksutonta paitsi paikallisesti myös kirjastojen ulkopuolelta. Muut kirjastojen tuottamat tietokannat kirjasto voisi hinnoitella markkinahintaisesti. Erikoistapauksissa kirjasto voisi sopia esim. julkista sektoria edustavien viranomaisten kanssa kollektiivisesta hinnasta, joka antaisi mahdollisuuden jonkin käyttäjäryhmän ilmaiskäyttöön. Näin esim. Helsingin yliopiston kirjasto voisi tarjota joko yksin tai muiden kirjastojen kanssa tuottamia tietokantoja ilmaiskäyttöön ammattikorkeakouluissa, yleisissä kirjastoissa jne. esimerkiksi opetusministeriön kanssa sovitun lisärahoituksen turvin. Jos yliopistokirjastojen välinen kaukopalvelu ja suoraan tutkijoille annettu vastaava palvelu olisi maksutonta olisi sen suora vaikutus maksutuloihin n. 0,6 milj. €. Säästöä syntyisi jonkin verran laskutuksen poistumisesta vuoksi. Toisaalta maksuttomuudesta seuraisi todennäköisesti lisäkysyntää, joten maksuttoman kaukopalvelun lisäkustannus olisi n. 0,6 milj. euroa. Kirjastoilla tulisi olla mahdollisuus periä edelleen sakkomaksuja myöhässä olevista lainoista, kadonneista ja vahingoittuneista kirjoista ja muista tietovälineistä, kirjastokorteista yms. Sama koskee muita palveluja, joilla ohjataan aineiston tarkoituksenmukaista käyttöä tai jotka ovat luonteeltaan asiakaskohtaista erityispalvelua. Laajemmin ajatellen on kysymys siitä, halutaanko, että kaikki kirjastopalvelut kuuluvat sellaiseen opetuksen ja tutkimuksen infrastruktuuriin, jossa rahoitus kanavoidaan palvelun tarjoajalle vai halutaanko tukea yksittäisiä projekteja ja ohjelmia, joiden rahoituksesta kirjastopalveluja maksetaan tarveharkinnan mukaan. Sopivan keskitien löytäminen tässä olisi varmaan järkevintä.			
Avainsanat yliopisto, kirjasto, tietopalvelu, maksupäätös, maksullinen palvelu, kustannusvaikutus, kaukopalvelu, paikallislainaus, tietokanta			
Muut tiedot			
Sarjan nimi ja numero Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:13		ISSN 1458-8102	ISBN 952-442-743-5 (nid.) 952-442-744-3 (PDF)
Kokonaissivumäärä 29	Kieli suomi	Hinta	Luottamuksellisuus julkinen
Jakaja Yliopistopaino		Kustantaja Opetusministeriö	

Presentationsblad

Utgivare
Undervisningsministeriet

Utgivningsdatum
30.1.2004

Författare (uppgifter om organets namn, ordförande, sekreterare) Sauli Laitinen SL Consulting	Typ av publication Undervisningsministeriets arbetsgruppspromemorior och utredningar	
	Uppdragsgivare Undervisningsministeriet	
	Datum för tillsättande av organet 26.11.2003	Dnr 48/500/2003
Publikation (även den finska titeln) Utredning om behoven av ändringar i undervisningsministeriets beslut om avgifter för universitetens biblioteks- och informationstjänster Selvitys yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen muutostarpeista		
Publikationens delar Promemoria + bilaga		
Sammandrag Uppdraget bestod av att för universitetens del utreda behoven av ändringar i undervisningsministeriets beslut om avgifter för biblioteks- och informationstjänster (82/1993) och de kostnadsverkningar som hänför sig till ändringarna. Utredningen skulle ge behövlig information som underlag för beslutsfattandet när det gäller en eventuell revidering av avgiftsbeslutet. I utredningen kartläggs 1. de avgiftsbelagda tjänsternas betydelse i bibliotekens ekonomi och med tanke på olika kategorier av prestationer, 2. hur de avgiftsbelagda tjänsterna fördelar sig mellan olika kundgrupper, 3. hur bibliotekens prislister är uppbyggda och grunderna för beräkning av avgifterna, 4. alternativa sätt att revidera avgiftsbeslutet och vilka kostnadsverkningar de har. Bibliotekens prislister och biblioteksstatistik användes som informationskällor. Utöver detta riktades en förfrågan till biblioteken. Vissa bibliotekarier intervjuades också separat. Intäkterna av universitetsbibliotekens avgiftsbelagda tjänster uppgick enligt statistiken till 5,6 milj. € år 2002. De svarade därmed för 7,3 % av bibliotekens totalfinansiering. De nominella intäkterna har mer än fördubblats (2,1) från 1994 till 2002. Deras andel av bibliotekets totalfinansiering är dock nästan oförändrad; en ökning från 6,5 % till 7,3 %. Den andel som intäkterna av den avgiftsbelagda serviceverksamheten står för av totalfinansieringen varierar mellan 0 och 40 % i olika bibliotek. På basis av utredningen uppskattas att 17 % av intäkterna av de avgiftsbelagda tjänsterna, dvs. 1 milj. € år 2002, hänför sig till utlåningsverksamheten i form av böter, reserveringsavgifter m.m. Kopieringstjänsten, som för närvarande huvudsakligen utgör självbetjäning, och för vilken avgift tas ut genom försäljning av kopieringskort, bildar 21 % av intäkterna, 1,2 milj. €. Fjärrlåneservicen, förmedlingen av medier i form av lån och kopior, står för en andel om 20 % av intäkterna, 1,1 milj. €. Några bibliotek har databasproduktion vars intäkter utgör ca 1,1 milj. €. Dessa intäkter står för 20 % av samtliga universitetsbibliotekets intäkter av de avgiftsbelagda tjänsterna. Informationstjänstens andel utgör endast 1 % av de avgiftsbelagda tjänsternas intäkter, ca 30 000 €. Intäkterna av andra tjänster utgjorde sammanlagt 1,2 milj. €, dvs. 21 %. Till dem hör försäljning av publikationer och olika serviceavtal. Specialtjänster som är karaktäristiska för nationalbiblioteket är serviceavtal med andra bibliotek i anslutning till det elektroniska biblioteket samt tjänster som gäller mikrofilmning och digitalisering. Informationskällor som är tillgängliga via internet och särskilt anskaffningen av vetenskapliga tidskrifter i elektronisk form har åstadkommit stora förändringar när det gäller efterfrågan på traditionella tjänster: bibliotekens kunder sköter i hög grad informationsanskaffningen som självbetjäning. Detta har avsevärt minskat efterfrågan på informationsökning och fjärrlån. Biblioteken skiljer sig mycket från varandra i fråga om kundgrupperna. De flesta institutionsbiblioteken vid universiteten samt konsthögskolornas bibliotek har huvudsakligen enbart lokala kunder. Bibliotek med stora samlingar får en hel del beställningar från andra bibliotek. Särskilt de tekniska och medicinska bibliotek är viktiga för näringslivet och för den forskning som bedrivs utanför universiteten. Vid dessa bibliotek kan företagen stå för en andel om ända upp till 50 % av intäkterna av de avgiftsbelagda tjänsterna. Yrkehögskolorna utgör en växande kundgrupp för många bibliotek. Universitetsbibliotekens prislister varierar kraftigt beroende på de olika bibliotekens urval av tjänster och på hur avgiftsbeslutet tolkas. I alla bibliotek är närlånen avgiftsfria enligt undervisningsministeriets beslut. För nästan alla andra tjänster tar biblioteken däremot ut något slag av avgift. De flesta bibliotek har olika prislister för tjänster till kunder som hör till den egna ramorganisationen och för tjänster till utomstående. Dessa båda huvudgrupper kan dessutom vara indelade i undergrupper så att kunder som hör till olika grupper betalar olika servicepris. Alla universitetsbibliotekets kataloger kan avgiftsfritt utnyttjas via internet. Till denna del motsvarar gällande avgiftsbeslut inte nugällande praxis och en ändring är därför påkallad. Bibliotekens samlingsdatabaser, kataloger, skall kunna utnyttjas avgiftsfritt, inte bara lokalt utan även utanför biblioteken. Andra databaser som biblioteken producerar kunde prissättas enligt marknadspris. I specialfall kunde biblioteket komma överens t.ex. med myndigheter som företräder den offentliga sektorn om ett kollektivt pris som skulle möjliggöra fri användning för någon användargrupp. Helsingfors universitetsbibliotek kunde t.ex. erbjuda gratis användning av de databaser det producerat, antingen ensam eller tillsammans med andra bibliotek, i yrkehögskolor, allmänna bibliotek osv. t.ex. med hjälp av extra finansiering som avtalats med undervisningsministeriet. Om fjärrlåneservicen mellan universitetsbiblioteken och motsvarande service direkt till forskarna skulle vara avgiftsfri skulle dess direkta verkan på avgiftsintäkterna vara ca 0,6 milj. €. En viss inbesparing skulle uppstå i och med att faktureringen faller bort. Avgiftsfriheten skulle dock å andra sidan troligen leda till större efterfrågan, vilket skulle medföra en extra kostnad för den avgiftsfria fjärrlåneservicen om ca 0,6 milj. €. Biblioteken borde fortfarande ha möjlighet att ta ut böter för försenade lån, försunna och skadade böcker och andra medier, lånekort m.m. Detsamma gäller andra tjänster genom vilken en ändamålsenligt användning av medierna styrs eller som till sin natur utgör specialtjänster för enskilda kunder. I ett vidare perspektiv lyder frågan om man vill att alla bibliotekstjänster skall höra till en sådan infrastruktur inom undervisning och forskning där finansieringen kanaliseras till den som erbjuder tjänsten eller om man vill stödja enskilda projekt och program så att bibliotekstjänsterna betalas enligt behovsprövning via projektens och programmets finansiering. Det klokaste vore säkert att hitta en lämplig medelväg.		
Nyckelord universitet, bibliotek, informationstjänst, avgiftsbeslut, avgiftsbelagda tjänster, kostnadsverkning, fjärrlåneservice, närlån, databas		
Övriga uppgifter		
Seriens namn och nummer Undervisningsministeriets arbetsgruppspromemorior och utredningar 2004:13	ISSN 1458-8102	ISBN 952-442-743-5 (htf) 952-442-744-3 (PDF)
Sidoantal 29	Språk finska	Pris
Distribution Universitetstrycket		Sekretessgrad offentlig
Distribution Universitetstrycket		Förlag Undervisningsministeriet

Opetusministeriölle

Opetusministeriö antoi allekirjoittaneelle selvitetäväksi korkeakoulujen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen (82/1993) muutostarpeet ja niihin liittyvät kustannusvaikutukset niin, että selvitys tuottaa tarvittavan tietopohjan maksupäätöksen mahdollista uudistamista koskevalle päätöksenteolle. Selvityksessä kartoitetaan:

- 1) maksullisten palveluiden merkitys kirjastojen taloudessa ja eri suoriteryhmiä osalta;
- 2) maksullisten palveluiden jakautuminen eri asiakasryhmien kesken;
- 3) kirjastojen hinnastojen rakenne ja maksujen laskentaperusteet;
- 4) vaihtoehdot maksupäätöksen uudistamiseksi ja niiden kustannusvaikutukset.

Selvityksen nyt valmistuttua määräaikaan mennessä luovutan muistion ja siihen liittyvän tausta-aineiston ministeriölle.

Helsingissä 30. tammikuuta 2004

Sauli Laitinen
SL Consulting

Sisältö

1	Toimeksianto	9
2	Selvityksen suoritustapa	10
2.1	Kirjastojen hinnastot	10
2.2	Kirjastotilasto	10
2.3	Kysely	10
3	Selvityksen tuloksia	13
3.1	Maksullisen palvelun tulojen kehitys	13
3.2	Kirjastojen maksulliset suoritteet	16
3.2.1	<i>Lainaus</i>	16
3.2.2	<i>Jäjäennepalvelu</i>	16
3.2.3	<i>Kaukopalvelu</i>	16
3.2.4	<i>Tietopalvelu</i>	17
3.2.5	<i>Tietokannat</i>	19
3.2.6	<i>Muut palvelut</i>	20
3.2.7	<i>Maksullisen palvelutoiminnan tulojen jakautuma eri suoritteiden kesken</i>	20
3.3	Asiakasryhmät	21
3.4	Maksujen laskentaperusteet	22
3.5	Maksujen kerääminen	23
3.6	Kirjastojen mielipiteitä uudesta maksuasetuksesta	24
4	Johtopäätöksiä ja suosituksia maksuasetuksen uusimiseksi	26
4.1	Eri suoritteiden maksullisuus	26
4.1.1	<i>Lainustoiminta</i>	26
4.1.2	<i>Jäjäennepalvelu</i>	26
4.1.3	<i>Kaukopalvelu</i>	26
4.1.4	<i>Tietopalvelu</i>	27
4.1.5	<i>Tietokannat</i>	27
4.2	Muutokset maksuasetukseen	27
	Liite. Opetusministeriön päätös kirjasto- ja tietopalveluista perittävästä maksuista	29

Tiivistelmä

Tehtäväksi annettiin selvittää yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen (82/1993) muutostarpeet ja niihin liittyvät kustannusvaikutukset niin, että selvitys tuottaa tarvittavan tietopohjan maksupäätöksen mahdollista uudistamista koskevalle päätöksenteolle. Selvityksessä kartoitetaan:

1. maksullisten palveluiden merkitys kirjastojen taloudessa ja eri suoriteryhmiä osalta;
2. maksullisten palveluiden jakautuminen eri asiakasryhmien kesken;
3. kirjastojen hinnastojen rakenne ja maksujen laskentaperusteet;
4. vaihtoehdot maksupäätöksen uudistamiseksi ja niiden kustannusvaikutukset.

Tiedonlähteenä käytettiin kirjastojen hinnastoja ja kirjastotilastoa. Näiden lisäksi tehtiin kysely kirjastoille sekä haastateltiin joitakin kirjastonhoitajia myös erikseen puhelimitse tai pyytämällä lisäselvityksiä sähköpostilla.

Yliopistokirjastojen maksullisten palvelujen tulot olivat tilaston mukaan 5,6 milj. € vuonna 2002 vastaten 7,3 % kirjastojen kokonaisrahoituksesta. Nimellistulot ovat nousseet hieman yli kaksinkertaiseksi (2,1) vuodesta 1994 vuoteen 2002. Niiden osuus kirjaston kokonaisrahoituksesta on kuitenkin lähes ennallaan, nousu on 6,5 %:sta 7,3 %:iin. Maksullisen palvelutoiminnan tulojen osuus eri kirjastojen kokonaisrahoituksesta eri kirjastoissa vaihtelee 0 ja 40 % välillä.

Vaikka itse aineiston paikallislainaus kirjastoissa on ilmaista, selvityksen perusteella arvioidaan, että maksullisen palvelun tuloista 17 % eli 1 milj. € vuonna 2002 liittyy lainaustoimintaan sakkomaksujen, varausmaksujen yms. muodossa. Jäljennepalvelu, joka nykyään on pääasiassa itsepalvelua ja josta maksu kerätään kopiokorttien myynnillä, muodostaa 21 % tuloista, 1,2 milj. €. Kaukopalvelun, aineiston välittämisen lainoina ja jäljenteinä, osuus on 20 % tuloista, 1,1 milj. €. Muutamilla kirjastoilla on tietokantatuotantoa, josta saatavat tulot ovat n. 1,1 milj. € eli tietokantatulojen osuus kaikkien yliopistokirjastojen maksupalvelutuloista on 20 %. Tietopalvelun osuus on vain 1 % maksullisen palvelun tuloista, n. 30 000 €. Muista palveluista saatavia tuloja oli yhteensä 1,2 milj. € eli 21%. Näihin kuuluu julkaisujen myynti ja erilaiset palvelusopimukset. Yliopistojen laitoksilta perittävät aineiston hankintakustannukset saatetaan myös kirjata maksupalvelutuloihin. Kansalliskirjastolle ominaisia erikoispalveluita ovat muiden kirjastojen kanssa tehdyt elektroniseen kirjastoon liittyvät palvelusopimukset sekä mikrofilmaus- ja digitointipalvelut.

Internetin kautta saatavana olevat tiedonlähteet ja erityisesti tieteellisten aikakauslehtien hankinta elektronisessa muodossa on saanut aikaan suuria muutoksia perinteisten palveluiden kysyntään: kirjaston asiakkaat hoitavat tiedonhankintaa runsaasti itsepalveluna, suorittavat tiedonhakua ja tulostavat tarvittavat aikakauslehtiartikkelit itse. Tämä on vähentänyt huomattavasti tiedonhakujen kysyntää ja kaukopalvelua, erityisesti aikakauslehtiartikkelien hankintaa muista koti- ja ulkomaisista kirjastoista sekä palveluna tehtävää kopiointia.

Asiakasryhmien suhteen kirjastot eroavat paljon toisistaan. Joillakin kirjastoilla, kuten useimmilla yliopistojen tiedekuntakirjastoilla ja taidekorkeakoulujen kirjastoilla on etupäässä vain paikallisia asiakkaita. Kirjastot, joilla on suuret kokoelmat, saavat runsaasti tilauksia muista kirjastoista. Jotkut kirjastot erityisesti teknilliset ja lääketieteelliset ovat tärkeitä elinkeinoelämälle ja yliopistojen ulkopuolella tehtävälle tutkimukselle. Näillä kirjastoilla maksullisen palvelun tuloista yritysten osuus voi olla jopa 50 %. Ammattikorkeakoulut ovat monille kirjastoille kasvava asiakasryhmä.

Yliopistokirjastojen hinnastot vaihtelevat suuresti vastaten eri kirjastojen palveluvalikoimaa ja tulkintaa annetusta maksupäätöksestä. Kaikissa kirjastoissa paikallislainaus on maksutonta opetusministeriön päätöksen mukaisesti. Sen sijaan lähes kaikista muista palveluista kirjastot perivät jonkinlaisen maksun. Useimmilla kirjastoilla on eri hinnastot omaan kehysorganisaation kuuluvien ja ulkopuolisten asiakkaiden palveluista. Molemmat pääryhmät voivat sen lisäksi olla jaettuna alaryhmiin niin, että eri ryhmiin kuuluville asiakkaille on omat palveluhintansa.

Kaikkien yliopistokirjastojen luettelot ovat ilmaiseksi käytettävissä internetin välityksellä. Tältä osin voimassa oleva maksupäätös ei vastaa nykykäytäntöä ja vaatii korjausta. Kirjastojen kokoelmatietokantojen, luetteloiden, käyttö tulee olla maksutonta paitsi paikallisesti myös kirjastojen ulkopuolelta.

Muut kirjastojen tuottamat tietokannat kirjasto voisi hinnoitella markkinahintaisesti. Erikoistapauksissa kirjasto voisi sopia esim. julkista sektoria edustavien viranomaisten kanssa kollektiivisesta hinnasta, joka antaisi mahdollisuuden jonkin käyttäjäryhmän ilmaiskäyttöön. Näin esim. Helsingin yliopiston kirjasto, Kansalliskirjasto voisi tarjota joko yksin tai muiden kirjastojen kanssa tuottamia tietokantoja ilmaiskäyttöön ammattikorkeakouluissa, yleisissä kirjastoissa jne. esimerkiksi opetusministeriön kanssa sovitun lisärahoituksen turvin.

Jos yliopistokirjastojen välinen kaukopalvelu ja suoraan tutkijoille annettu vastaava palvelu olisi maksutonta olisi sen suora vaikutus maksutuloihin n. 0,6 milj. €. Säästöä syntyisi jonkin verran laskutuksen poistumisesta vuoksi. Toisaalta maksuttomuudesta seuraisi todennäköisesti kuitenkin lisäkysyntää, joten maksuttoman kaukopalvelun lisäkustannus olisi n. 0,6 milj. euroa.

Kirjastoilla tulisi olla mahdollisuus periä edelleen sakkomaksuja myöhässä olevista lainoista, kadonneista ja vahingoittuneista kirjoista ja muista tietovälineistä, kirjastokorteista yms. Sama koskee muita palveluja, joilla ohjataan aineiston tarkoituksenmukaista käyttöä tai jotka ovat luonteeltaan asiakaskohtaista erityispalvelua.

Laajemmin ajatellen on kysymys siitä, halutaanko, että kaikki kirjastopalvelut kuuluvat sellaiseen opetuksen ja tutkimuksen infrastruktuuriin, jossa rahoitus kanavoidaan palvelun tarjoajalle vai halutaanko tukea yksittäisiä projekteja ja ohjelmia, joiden rahoituksesta kirjastopalveluja maksetaan tarveharkinnan mukaan. Sopivan keskitien löytäminen tässä olisi varmaan järkevintä.

1 Toimeksianto

Tehtäväksi annettiin selvittää yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen (82/1993, teksti liitteessä I) muutostarpeet ja niihin liittyvät kustannusvaikutukset niin, että selvitys tuottaa tarvittavan tietopohjan maksupäätöksen mahdollista uudistamista koskevalle päätöksenteolle. Selvityksessä kartoitetaan:

1. maksullisten palveluiden merkitys kirjastojen taloudessa ja eri suoriteryhmiä osalta;
2. maksullisten palveluiden jakautuminen eri asiakasryhmien kesken;
3. kirjastojen hinnastojen rakenne ja maksujen laskentaperusteet;
4. vaihtoehdot maksupäätöksen uudistamiseksi ja niiden kustannusvaikutukset.

Toimeksianto liittyy Kansalliskirjastotyöryhmän ehdotuksiin (Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2003:1), joissa todetaan:

"Opetusministeriön alaisten tieteellisten kirjastojen ja Varastokirjaston suoritteiden maksullisuudesta ja maksuperiaatteista säädetään opetusministeriön päätöksessä kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista (82/1993). Päätös perustuu vuonna 1992 annettuun valtion maksuperustelakiin (150/1992). Opetusministeriön päätöksen mukaan esimerkiksi luetteloiden paikallinen käyttö on maksutonta, samoin Varastokirjaston suoritteet. Valtion, kuntien ja valtionapulaitosten kirjastoille annettava ja välitettävä kaukopalvelu on maksullista. Liiketaloudellisesti hinnoiteltavia suoritteita ovat muun muassa kirjaston luetteloiden ja tietokantojen etäiskäyttö. Mikäli esimerkiksi kansalliset tietokannat halutaan kaikkien kirjastojen ilmaiskäyttöön, tulee maksupäätöstä muuttaa."

2 Selvityksen suoritustapa

Selvityksen teki konsultti Sauli Laitinen, SL Consulting. Työn kuluessa käytiin keskusteluja tilaajan, opetusministeriön edustajien kanssa (ylitarkastaja Anne Luoto-Halvari, opetusneuvos Annu Jylhä-Pyykönen, kulttuuriasiainneuvos Anneli Äyräs ja korkeakouluneuvos Juhani Hakkarainen).

Selvityksen tiedonlähteenä käytettiin kirjastojen hinnastoja ja kirjastotilastoa. Näiden lisäksi tehtiin kysely kirjastoille sekä haastateltiin joitakin kirjastonhoitajia myös erikseen puhelimitse tai pyytämällä lisäselvityksiä sähköpostilla

2.1 Kirjastojen hinnastot

Kirjastojen hinnastot ovat nykyään saatavana myös kirjastojen www-sivuilta. Hinnastojen muoto ja sisältö vaihtelevat suuresti vastaten eri kirjastojen palveluvalikoimaa ja tulkintaa annetusta maksupäätöksestä.

2.2 Kirjastotilasto

Nykyistä luokitusta käyttävää kirjastotilastoa on laadittu vuodesta 1994 lähtien. Tieteellisten kirjastojen tilastot kokoa Helsingin yliopiston kirjasto. Tilastojulkaisut ovat ilmestyneet painetussa muodossa Kirjastopalvelu Oy:n julkaisemana vuoteen 2001 saakka. Vuoden 2002 tilastoluvut ovat saatavana tietokannasta joka on käytettävissä Internetin välityksellä osoitteessa: <http://yhteistilasto.lib.helsinki.fi/>. Painetussa muodossa ei tilastoja ole enää tarkoitus julkaista.

2.3 Kysely

Kysely tehtiin lähettämällä viisi kysymystä vastattavaksi 25 kirjastolle. Kysymykset olivat seuraavat:

1. Miten maksullisen palvelun tulot kirjastossanne jakautuvat eri suoritteiden kesken? Minkälaisia muutoksia tulojen jakautumisessa suoritteiden kesken on viime aikoina tapahtunut ja miten arvioitte kehityksen jatkuvan? (Suoritteet: kaukopalvelu, tietopalvelu, tietokannat jne. hinnastossa käyttämänne jaotuksen mukaisesti vuoden 2002 laskutuksen perusteella)
2. Miten maksullisen palvelun tulot kirjastossanne jakautuvat eri asiakasryhmien kesken? Minkälaisia muutoksia tulojen jakautumisessa asiakasryhmien suhteen on viime aikoina tapahtunut ja miten arvioitte kehityksen jatkuvan? (Asiakasryhmät: yliopisto: opiskelijat ja henkilökunta, muut yliopistot, ammattikorkeakoulut, muu julkinen hallinto, yritykset, yksityishenkilöt vuoden 2002 laskutuksen perusteella)
3. Eri kirjastojen hinnastojen rakenne ja maksut poikkeavat huomattavasti toisistaan. Miten (minkälaisella kustannuslaskennalla) olette päätyneet nyt käytössä olevaan hinnastoonne ja suunnitteletteko muutoksia siihen?
4. Miten hoidatte maksujen keräämisen? Kuinka paljon laskuja lähtee eri asiakasryhmille? Kuinka suuria laskut ovat? (Laskujen lukumäärä, keskimääräinen laskun suuruus, minimilasku vuoden 2002 tietojen perusteella)
5. Opetusministeriön alaisten tieteellisen kirjastojen ml. Varastokirjasto suoritteiden maksullisuudesta ja maksuperusteista säädetään opetusministeriön päätöksessä 82/1993. Minkälaisia muutoksia toivoisitte mahdollisesti annettavaan uuteen maksuja koskevaan asetukseen. Päätös on myös www-sivulla: [http://finlex1.edita.fi/dynaweb/stp/stp/1993sd/@ebt-link?showtoc=false;target=IDMATCH\(id,19930082.sd](http://finlex1.edita.fi/dynaweb/stp/stp/1993sd/@ebt-link?showtoc=false;target=IDMATCH(id,19930082.sd)

Kirjastot, joille kysely lähetettiin, olivat Kansalliskirjasto, 4 Helsingin yliopiston muuta kirjastoyksikköä, 19 yliopisto- ja korkeakoulukirjastoa (tiede- ja taidekorkeakoulut) sekä Varastokirjasto. Kirjastot on lueteltu seuraavassa. Suluissa on kirjaston lyhenne, jota on käytetty myöhemmin annettaessa esimerkkejä eri kirjastojen tilastoista.

Helsingin kauppakorkeakoulun kirjasto (HKKK)
 Helsingin yliopiston kirjasto, Kansalliskirjasto (HYK)
 Joensuun yliopiston kirjasto (JoYK)
 Jyväskylän yliopiston kirjasto (JyYK)
 Kuopion yliopiston kirjasto (KuYK)
 Kuvataideakatemia kirjasto (KtAK)
 Lapin yliopiston kirjasto (LaYK)
 Lappeenrannan teknillisen yliopiston kirjasto (LTYK)
 Oulun yliopiston kirjasto (OYK)
 Sibelius-Akatemia kirjasto (SibAK)
 Svenska handelshögskolans bibliotek (SHHB)
 Taideteollisen korkeakoulun kirjasto (TaiKK)
 Tampereen teknillisen yliopiston kirjasto (TTYK)
 Tampereen yliopiston kirjasto (TaYK)
 Teatterikorkeakoulun kirjasto (TeaKK)
 Teknillisen korkeakoulun kirjasto (TKKK)
 Turun kauppakorkeakoulun kirjasto (TuKKK)

Turun yliopiston kirjasto (TYK)
Vaasan tiedekirjasto Tritonia (VYK)
Åbo Akademin kirjasto (ÅAB)

Helsingin yliopisto, humanistisen tiedekunnan kirjasto (HY-Hum)
Helsingin yliopisto, matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan
Kumpula-kampuksen tieteenalojen kirjastot (HY-Kumpula)
Terveystieteiden keskuskirjasto -Terikko (HY-Terikko)
Helsingin yliopisto, Viikin tiedekirjasto (HY-Viikki)
Varastokirjasto (VarK)

Ammattikorkeakoulukirjastot, erikoiskirjastot ja yleiset kirjastot eivät kuuluneet selvityksen piiriin.

Kysely lähetettiin sähköpostilla osoitettuna kirjaston johtajalle. Vastaus saatiin 21 kirjastolta. Vastauksista käy ilmi, että eri kirjastoissa kirjanpidossa käytetyt luokitukset vaihtelevat suuresti sekä tuloluokkien että asiakasluokkien suhteen. Tästä johtuen maksullisten palvelujen jakaantumisesta eri suoritteiden ja asiakasryhmien kesken voidaan esittää vastausten perusteella vain karkea arvio.

3 Selvityksen tuloksia

3.1 Maksullisen palvelun tulojen kehitys

Yliopistokirjastojen kokonaisrahoitus vuonna 2002 oli 77 milj. €, josta maksullisen palvelun tulot 5,6 milj. € eli 7,3 %. Yliopistokirjastojen rahoituksen jakautuma vuonna 2002 on tilastotietokannan mukaan seuraava.

Taulukko 1. Yliopistokirjastojen rahoituksen jakautuma vuonna 2002.

	Rahoitus 1 000 €	%
Rahoitus omalta kehysorganisaatiolta	65 807,24	85,5
Muu julkinen rahoitus	2 977,52	3,9
Yksityinen rahoitus	1 005,16	1,3
Maksullisen palvelun tulot	5 630,18	7,3
Muu rahoitus	1 588,60	2,1
<i>Rahoitus yhteensä</i>	77 008,70	100,0

Kirjastojen maksullisen palvelujen tulojen kehitys on ollut seuraava:

Taulukko 2. Yliopistokirjastojen maksullisen palvelun tulojen kehitys vv. 1994–2002.

Vuosi	Maksullisen palvelun tulot 1 000 €	Maksullisen palvelun tulot % kokonaisrahoituksesta
1994	2 660	6,5
1995	2 903	6,5
1996	2 682	5,6
1997	4 667	5,6
1998	4 921	9,0
1999	4 511	7,7
2000	4 482	7,3
2001	4 790	7,5
2002	5 630	7,3

Nimellistulot ovat nousseet hieman yli kaksinkertaiseksi (2,1) vuodesta 1994 vuoteen 2002. Niiden osuus kirjaston kokonaisrahoituksesta on kasvanut vain hieman.

Maksullisen palvelutoiminnan tulojen osuus eri kirjastojen kokonaisrahoituksesta vaihtelee suuresti kirjastojen kesken mutta myös joidenkin kirjastojen kohdalla vuosittain satunnaisesti.

Suurimmat prosenttiosuudet ovat Teknillisen korkeakoulun kirjastolla, 38 % ja Terveystieteiden keskuskirjastolla 19 %. Yli 10 % osuuksia on lisäksi Helsingin yliopiston Opiskelijakirjastolla, Jyväskylän yliopiston kirjastolla, Tampereen yliopiston kirjastolla ja Turun kauppakorkeakoulun kirjastolla.

Vuoden 2001 tilaston mukaan suurimmat prosenttiosuudet olivat Kauppakorkeakoulun kirjastolla, 40,2 %, yli 20 % osuus oli myös Helsingin yliopiston opiskelijakirjastolla. Yli 10 % osuuksia oli lisäksi Terveystieteiden keskuskirjastolla, Jyväskylän yliopiston kirjastolla, Tampereen yliopiston kirjastolla ja Teknillisen korkeakoulun kirjastolla.

Taulukko 3. Yliopistokirjastojen maksullisten palvelujen tulot vuonna 2002.

Lähde: Kirjastojen tilastotietokanta

	1 000 €	% kokonais- rahoituksesta
Helsingin kauppakorkeakoulun kirjasto	299,2	8,3
Helsingin yliopisto, Kansalliskirjasto	1 167,9	8,6
Helsingin yliopisto, Eläinlääketieteellisen tdk:n kirjasto	27,7	4,6
Helsingin yliopisto, Humanistisen tiedekunnan kirjasto	3,8	0,3
Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellisen tiedekunnan kirjasto	75,9	6,6
Helsingin yliopisto, Kumpulan kampus	29,2	1,5
Helsingin yliopisto, Oikeustieteellisen tiedekunnan kirjasto	56,8	8,6
Helsingin yliopisto, Opiskelijakirjasto	304,0	12,0
HU Svenska social- och kommunalhögskolans bibliotek	0,9	0,7
Helsingin yliopisto, Teologisen tiedekunnan kirjasto	26,4	4,9
Helsingin yliopisto, Terkko - Terveystieteiden keskuskirjasto	387,5	19,4
Helsingin yliopisto, Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto	42,0	6,3
Helsingin yliopisto, Viikin tiedekirjasto	161,6	5,0
Joensuun yliopiston kirjasto	112,8	3,7
Jyväskylän yliopiston kirjasto	446,0	10,5
Kuopion yliopiston kirjasto	185,3	5,7
Kuvataideakatemia kirjasto	47,0	2,5
Lapin yliopiston kirjasto	27,8	5,0
Lappeenrannan teknillinen yliopisto	121,5	6,9
Oulun yliopiston kirjasto	419,7	5,5
Sibelius-Akatemia kirjasto	12,1	1,8
Svenska handelshögskolans bibliotek	86,3	7,6
Taideteollinen korkeakoulun kirjasto	36,0	5,0
Tampereen teknillisen yliopiston kirjasto	47,0	2,7
Tampereen yliopiston kirjasto	595,3	10,1
Teatterikorkeakoulun kirjasto	11,0	0,5
Teknillisen korkeakoulun kirjasto	616,0	37,7
Turun kauppakorkeakoulun kirjasto	35,5	10,4
Turun yliopiston kirjasto	224,8	3,5
Vaasan tiedekirjasto Tritonia	6,0	2,8
Åbo Akademis bibliotek	64,2	2,2
<i>Yhteensä</i>	5 677,2	

3.2 Kirjastojen maksulliset suoritteet

Kaikissa kirjastoissa paikallislainaus on maksutonta opetusministeriön päätöksen mukaisesti. Sen sijaan lähes kaikista muista palveluista kirjastot perivät jonkinlaisen maksun. Kirjastojen maksullisia suoritteita ovat kopiointipalvelu, kaukopalvelu ja tietopalvelu. Jotkut kirjastot tuottavat omia tietokantoja ja tarjoavat niitä asiakkaiden käyttöön. Myös käyttäjäkoulutusta voidaan tarjota maksullisena palveluna.

Kirjastojen hinnastoissa luetellaan maksullisten palvelut yksityiskohtaisesti. Hinnastoissa voi olla myös erillisiä lisä suoritteista, jotka vaativat tavallisuudesta poikkeavaa toimintaa tai ovat jonkinlainen lisäpalvelu asiakkaalle. Näitä ovat mm. aineiston varausmaksu, puhelintilaukset, saapumisilmoituksen lähettäminen, postilähetysten kiireellisyysluokan valintamahdollisuus ja muut erilliset kiireellisyyslisät, sisällysluetteloiden jatkuva toimittaminen, lehtikierro sekä aineiston haku hyllystä, joista myös saatetaan laskuttaa.

Kirjastojen koot vaihtelevat suuresti samoin kuin eri palvelumuotojen suhteellinen osuus toiminnasta.

3.2.1 Lainaus

Vaikka itse paikallislainaus onkin maksutonta, lainojen varauksista voidaan periä maksu. Varauksista saatetaan ilmoittaa joko postitse, sähköpostissa tai tekstiviestinä. Veloitus saattaa riippua käytetystä menetelmästä. Myös lainojen uusintaa varten voi olla käytössä maksullinen puhelin.

Lainaus toimintaan voi liittyä muita maksuja, jotka merkitään kirjanpidossa lainaukseen kuuluvaksi. Näitä ovat erilaiset sanktio- ja vahingonkorvausmaksut, esim. myöhästymismaksut, maksut varatun aineiston noutamatta jättämisestä, palauttamattoman kirjan laskutusmaksut, korvaukset hävinneistä kirjoista, osittain turmeltuneen aineiston korjauskulut käsittelymaksuineen, maksut kadonneista kirjastokorteista, lainauskiellon purkumaksut jne.

Sakkomaksut ja kadonneiden kirjojen korvaukset saattavat muodostaa huomattavan osan yliopistokirjastojen tuloista (SHHB 39 %, TuKKK 49 %). Myös paikallislainaukseen liittyvät varausmaksut saattavat olla merkittäviä (TYK 17 %, 38 000 €).

Lainaukseen liittyvien tulojen kokonaissumman arvioidaan olevan n. 1 milj. €.

3.2.2 Jäljennepalvelu

Kirjaston käyttäjille tarjotaan mahdollisuus ottaa itse jäljenteitä kirjastossa maksua vastaan. Kopiokoneen käyttöveloitukset muodostavat näin ollen osan kirjastojen perimistä maksuista. Maksu peritään usein myymällä kopiokortteja, joiden arvon mukaisesti kopioita voi ottaa. Joissakin kirjastoissa on käytössä kolikkoautomaatteja.

Kopiokonetulot kirjataan usein lainauksen kassatuloihin johtuen siitä, että kopioveloitukset maksetaan kirjastossa "lainaus toimistoon". Kirjastojen vastauksissa lainaukseen liittyviä tuloja ja kopiotuloja ei usein eritelty eikä kaikissa tapauksissa edes annettu, mikä vaikeuttaa jäljennepalveluun liittyvien tulojen arviointia. Arvioinnissa on oletettu, että lainauksen kassamaksut jakaantuvat niin, että puolet tuloista tulevat kopiokorttien myynnistä. Tähän on päädytty sellaisten kirjastojen vastausten perusteella, joissa tulot on eritelty tarkemmin.

Joidenkin kirjastojen palvelumuotoihin kuuluu sisällysluettelokopioiden toimittaminen juuri ilmestyneistä lehdistä asiakkaille. Nämä tulot, jos ne on vastauksissa annettu, on laskelmassa kirjattu kopiointituloihin.

Jäljennepalvelun maksullisten tulojen yhteissumman arvioidaan olevan n. 1,2 milj. €.

Kirjastoissa suoritetaan myös aineiston kopiaointia palveluna, mutta se toiminta lasketaan kuitenkin kaukopalveluun, koska jäljenteet yleensä lähetetään tilaajalle postissa.

3.2.3 Kaukopalvelu

Kaikille kirjastoille yhteisiä maksullisia suoritteita on ns. kaukopalvelu. Jos kirjastosta ei löydy asiakkaan tarvitsemaa aineistoa se voidaan hankkia toisista koti- tai ulkomaisista kirjastoista joko lainaksi tai jäljenteenä.

Tietoja yliopistokirjastojen kaukopalvelusuritteiden määrällisestä kehityksestä on koottu seuraavaan taulukkoon.

Taulukko 4. Yliopistokirjastojen kaukopalvelusuritteiden määrällinen kehitys vv. 1994–2002, annetut kaukolainat.

Annetut kaukolainat	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
lainana	65 992	68 624	72 125	69 505	65 944	62 969	59 693	52 516	48 602
jäljenteenä	74 408	76 253	79 602	85 496	89 631	88 049	83 527	73 221	51 903
<i>yhteensä</i>	140 400	144 877	151 727	155 001	155 575	151 018	143 220	125 737	100 505

Tilaston mukaan eniten kaukopalvelutoimintaa on Terveystieteiden keskuskirjastolla, Oulun yliopiston kirjastolla, Turun yliopiston kirjastolla, ja Teknillisen korkeakoulun kirjastolla. Eniten muista kirjastoista aineistoa lainoina tai jäljenteinä asiakkailleen hankkivat Terveystieteiden keskuskirjasto, Teknillisen korkeakoulun kirjasto, Oulun yliopiston kirjasto, Tampereen yliopiston kirjasto ja Jyväskylän yliopiston kirjasto, joiden osuus saatujen lainojen ja jäljenteiden yhteismäärästä on 55 %. Jos lasketaan annettu ja saatujen lainojen ja jäljenteiden erotus, huomataan, että suurimmat "nettolainajaajat" ovat Terveystieteiden keskuskirjasto, Teknillisen korkeakoulun kirjasto, Viikin kampuskirjasto, Tampereen yliopiston kirjasto, Jyväskylän yliopiston kirjasto ja Oulun yliopiston kirjasto. Seuraavat kirjastot saavat enemmän aineistoa muista kirjastoista kuin lainaavat: Kuopion yliopiston kirjasto, Vaasan tiedekirjasto ja Helsingin yliopiston eläinlääketieteellisen tiedekunnan kirjasto.

Monet suuret kirjastot, jotka palvelevat sekä oman kehysorganisaationsa että ulkopuolisia tutkijoita, lähettävät runsaasti kaukopalvelutilauksia myös ulkomaille. Terveystieteiden keskuskirjaston, Oulun yliopiston kirjaston ja Teknillisen korkeakoulun kirjaston, osuus yhteensä ulkomailta hankituista lainoista ja jäljenteistä on 50 %.

Kaukopalvelusuritteista perittävät yksikköhinnat vaihtelevat suuresti. Yliopistokirjastojen kaukopalvelutulojen voidaan arvioida olevan n.1,1 milj. €.

Kaukopalveluveloitukset saattavat muodostaa huomattavan osuuden useissa tapauksissa kirjastojen perimistä maksuista (esim. HY-terkko 69 %, 187 000 €, HY-Viikki 51 %, KuYK 90 % 167 000 €, LaTKK 95 %, TaTYK 57 %, 27 000 €, TuKK 50 %, TuYK 67 % 152 000 €).

Aikakauslehtiartikkelien hankinta elektronisessa muodossa on vähentänyt kaukopalvelun tarvetta. Tiedontarvitsijat voivat tulostaa aikakauslehtiartikkelit elektronisesta kirjastosta. Useat kirjastot toteavat vastauksessaan kaukopalvelutoiminnan vähentyneen merkittävästi tai suoritemäärien suorastaan romahtaneen ja ennustavat kysynnän alenevan edelleen (HY-Viikki, JYK, TuYK).

Veloitukset kaukolainoista on tapana jakaa hinnastossa kolmeen ryhmään toimituspaikan perusteella: kaukolainat kotimaista, pohjoismaista ja muualta. Koska Varastokirjasto ei veloita palveluistaan, sieltä hankitun materiaalin maksuille voi myös olla erilliset hinnat, jotka sisältävät vain välittäjäkirjaston kulut. Pohjoismaiden erottaminen muusta Euroopasta voi juontua ajalta, jolloin postimaksut Pohjoismaiden välillä olivat halvemmat, tai siitä, että tavallisimmin käytetyt pohjoismaiset kirjastot eivät veloita kaukolainoista. Pohjoismaiden ulkopuolisista kirjastoista kaukolainauksen suhteen tärkein on British Library, joka on aina veloittanut myös kaukolainoista. Vastavuoroisesti yliopistokirjastot voivat toimittaa kaukolainoja ja jäljenteitä myös ulkomaisiin kirjastoihin ja veloittaa niistä oman hinnastonsa mukaisesti.

Tavallista on, että esim. kaukopalvelusuoritteissa jäljenteillä on kiinteät hinnat, Kiinteät hinnat ovat tällöin pääsääntöisesti riippumattomia sivumäärästä mutta kuitenkin porrastettuja niin, että sivumäärältään tavallista suuremmille kokonaisuuksille on oma hintaluokkansa. Perushintaan voi sisältyä esim. kaukopalvelussa 1–10, 1–20 tai 1–30 sivua kopioita.

Perinteisen kaukopalvelun lisäksi jotkut kirjastot ilmoittavat hankkivansa myös asiakkaan toimeksiannosta artikkelikopioiden lisäksi myös muuta tietoaainestoa, kuten raportteja, standardeja, patenteja ja väitöskirjoja. Näistä aiheutuviin veloituksiin saatetaan lähettäjän perimän hinnan lisäksi lisätä toimitusmaksu.

3.2.4 Tietopalvelu

Useat kirjastot tarjoavat asiakkailleen tiedonhakupalveluita. Internetin kautta saatavana olevat tiedonlähteet ovat kuitenkin vähentäneet huomattavasti tietopalvelujen kysyntää. Tiedontarvitsijat hoitavat tiedonhankintaa runsaasti itsepalveluna.

Maksullisten tietopalvelusuoritteiden määrällistä kehitystä kuvaa seuraava taulukko:

Taulukko 5. Maksullisten tiedonhakujen lukumäärän kehitys.

Vuosi	Tiedonhaku- toimeksiannot, kpl
1994	4 527
1995	3 878
1996	5 072
1997	5 428
1998	1 663
1999	2 075
2000	1 745
2001	1 207
2002	1 108

Monet kirjastot, joissa tietopalvelutoiminta on ollut merkittävä toteavat myös vastauksessaan tietopalvelutoiminnan vähentyneen huomattavasti ja ennustavat kysynnän alenevan edelleen (HY-Viikki, JYK, KuYK, TuYK).

Tietopalvelutoimeksiannot saadaan yleensä yksitellen. Joillakin kirjastoilla on erillissopimuksia tietopalvelun tarjoamisesta määrätyille asiakkaille.

Karkea arvio yliopistokirjastojen masullisen tietopalvelun tuloista on n. 30 000 €.

3.2.5 Tietokannat

Yliopistokirjastojen aineistoluettelot ovat nykyään tietokantoina, joita voidaan periaatteessa käyttää sekä kirjastoissa että niiden ulkopuolella. Nämä tietokannat voivat olla yksittäisten kirjastojen luetteloita tai usean kirjaston yhteisluetteloita. Kirjastot voivat tuottaa myös muita tietokantoja joko yksin tai yhteistyönä toisten kirjastojen kanssa. Jotkut kirjastot osallistuvat kansainvälisten tietokantojen tuottamiseen tai tarjoavat ulkopuolisia tietokantoja suoraan käyttöön.

Kaikkien yliopistokirjastojen luettelotietokannat ovat nykyään käytettävissä internetin välityksellä ilmaiseksi myös kirjastojen ulkopuolelta erillisinä tietokantoina. Sen sijaan yhteistietokanta, LINDA on maksullinen yliopistojen ulkopuolella.

Kansalliskirjasto tuottaa yhdessä Jyväskylän ja Turun yliopistojen kirjaston kanssa Suomen kansallisbibliografiaa, FENNICAa, joka on ilmaiskäytössä internetin välityksellä ja saatavana myös CD-ROM -levyllä maksullisena. CD-ROM -tuote on kuitenkin päätetty lopettaa ja käyttö siirtää osaksi tietokantasopimuksia.

Kansalliskirjaston ylläpitämät yhteistietokannat on koottu LINNEA-palveluksi. LINNEA-palveluun kuuluu yhteisluettelotietokannan LINDA lisäksi, kotimainen artikkeliviitetietokanta ARTO, musiikkiaineistojen yhteistietokanta VIOLA ja maakuntakirjastojen yhteistietokanta MANDA. LINNEA-tietokantojen käyttö on maksullista. LINNEA-palveluun liittyy myös ilmaiskäytössä oleva verkkosanasto, VESA, joka sisältää kolme erillistä sanastoa.

Suomen yliopistoilla, ammattikorkeakoulukirjastoilla ja yleisillä kirjastoilla on lisenssi maksullisiin Linnea-tietokantoihin (ARTO, LINDA, MANDA, VIOLA), joten niitä voi käyttää yliopistojen verkoissa ja mainituissa kirjastoissa. Joissakin yliopistoissa tarjotaan mahdollisuus käyttää tietokantoja myös etäkäyttäjänä. Useilla yritys- ja erikoiskirjastoilla sekä vastaavilla asiakkailta on lisäksi erillisiä käyttösopimuksia. Mikäli lisenssiä tai käyttösopimusta ei ole, Linnea-tietokantoihin voi avata yhteyden myös matkapuhelimen tekstiviestillä. Palvelun hinta on 1,66 euroa. Yhdellä maksulla tietokantoja voi käyttää tunnin ajan ja maksu veloiteetaan puhelinlaskussa.

Kotimainen artikkeliviitetietokantaa, ARTOa Kansalliskirjasto tuottaa yhdessä eräiden muiden yliopistokirjastojen kanssa. ARTOn ohella jotkut yliopistokirjastot tuottavat erillisiä erikoisalojen artikkeliviitetietokantoja. Näitä ovat Teknillisen korkeakoulun kirjaston TALI, tekniikan aikakauslehtiartikkelitietokanta ja Helsingin kauppakorkeakoulun HELECON-tietokannat, Terveystieteiden keskuskirjaston MEDIX ja Viikin tiedekirjaston eVIIKKI. TALI on osana Teknillisen korkeakoulun kirjaston TENTTU-www -palvelua ja sen käyttö TKK:n ulkopuolelta on maksullista. Myös HELECON- ja MEDIX- tietokantojen käyttö on maksullista. eVIIKKI-tietokannan tuotantoa tukee maa- ja metsätalousministeriö ja sen käyttö on ilmaista.

Kansalliskirjastolla on myös muita yksin tai yhdessä toisten kirjastojen kanssa tuotettuja tietokantoja, jotka ovat käytettävissä ilmaiseksi internetin välityksellä. Näitä ovat SUOMA, joka on Helsingin yliopiston kirjaston ylläpitämä ja toimittama suomalaisten verkkolehtien luettelo ja MUISTI, joka on kirjasto-, arkisto- ja museolaitoksen digitoitun kansallisen aineiston yhteistietokanta. Digitoitua kansallista aineistoa tuottavat siihen Helsingin yliopiston kirjaston lisäksi Kansallisarkisto, Museovirasto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Turun yliopiston kirjasto ja Åbo Akademi.

Monilla yliopistoilla on lisäksi lukuisa määrä erilaisia julkaisu- ja asiantuntijatietokantoja ja tutkimus- ja hanke- ja opinnäytetekistereitä, joiden ylläpitoon yliopistokirjastot osallistuvat. Tietoja kotimaisista tietokannoista on kerätty kattavasti pohjoismaiseen, Nordinfon toimesta

ylläpidettyyn Nordguide-tietokantaan, jonka päivitys tosin loppuu Nordinfon toiminnan lopettamisen myötä.

Tietokantojen tuotanto kirjastoissa voidaan katsoa olevan osa kirjastojen tehtävän mukaisesta palvelusta saattaa kokoelmia koskevat tiedot paremmin käyttäjien ulottuville. Sitä rahoitetaan osittain kirjaston budjettivaroista, joissakin tapauksessa tietokantoja tuotetaan ulkopuolisen rahoituksen turvin. Tuloja saadaan myös niiden käyttömaksuista. Tietokannoista saavat tulot saattavat muodostaa huomattavankin osuuden maksutuloista joissakin kirjastoissa.

Tietokantatulujen yhteismääräksi voidaan arvioida n. 1,1 milj. €.

3.2.6 Muut palvelut

Kirjastoilla on myös monia muita palveluja, joista saatetaan veloittaa asiakasta.

Jotkut kirjastot tarjoavat kehysorganisaatiolle, lähinnä opiskelijoille tarkoitettua käyttäjäkoulutusta kuten kirjaston käytön ja tiedonhankinnan opetusta maksullisena palveluna. Kirjastoilla saattaa olla myös huomattavia tuloja julkaisujen myynnistä (SHHB 23 %, TaYK 52 %, 318 000 €, TYK 7 %, 17 000 €).

Kansalliskirjastolla on merkittävänä tulolähteenä elektroniseen kirjastoon liittyvät palvelusopimukset, mikrofilmien ja kuvauspalveluiden myynti sekä digitointi- ja kuvauspalvelut. Kehittyvistä palveluista mainitaan maksulliset koulutuspalvelut sekä elektroniseen julkaisemiseen liittyvät palvelut.

Kirjastot saattavat veloittaa myös tilojen, kuten tutkijanhuoneiden, auditorioiden, kokoushuoneiden ja videoneuvotteluhuoneiden sekä laitteiden, kuten av-välineiden ja tietokoneiden käytöstä ja vahtimestaripalveluista.

Yliopistojen laitokset voivat osallistua aineiston hankintakustannuksiin. Myös nämä tulot saattavat sisältyä kirjastotilastossa esitettyihin maksupalvelutuloihin (esim. LTYK). Kirjastoilla saattaa olla myös erilaisia projektituloja sekä yliopiston hallinnon osastoilta pidettäviä, kirjastolle tilittämiä tuloja (esim. OYK 220 000 €).

Muiden tulojen yhteismääräksi voidaan arvioida 1,2 milj. €.

3.2.7 Maksullisen palvelutoiminnan tulojen jakautuma eri suoritteiden kesken

Eri kirjastojen maksullisen toiminnan tulot vaihtelevat paitsi kirjaston koon mukaan myös jossain määrin muuten. Erityisesti Kansalliskirjaston tulojen muodostus poikkeaa muista kirjastoista. Myös Helsingin kauppakorkeakoulun kirjastolla tietokantojen osuus muodostaa poikkeuksellisen suuren osan maksullisen palvelun tuloista.

Yliopistokirjastojen tulojen jakautuma edellä yksilöityihin palvelu- ja tuloluokkiin on koottu seuraavaan taulukkoon.

Taulukko 6. Yliopistokirjastojen maksullisen palvelutoiminnan tulojen jakautuma.
Arvio vuoden 2002 tietojen perusteella

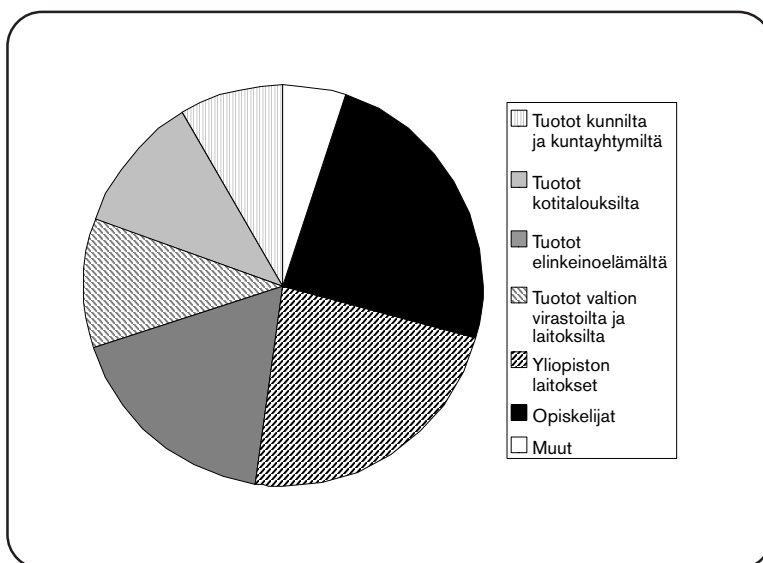
Suorite	Tulot 1 000 €	% maksutuloista
Lainaus	1 000	17
Jäljennepalvelu	1 200	21
Kaukopalvelu	1 100	20
Tietopalvelu	30	1
Tietokannat	1 100	20
Muut palvelut	1 200	21
<i>Yhteensä</i>	5 630	100

3.3 Asiakasryhmät

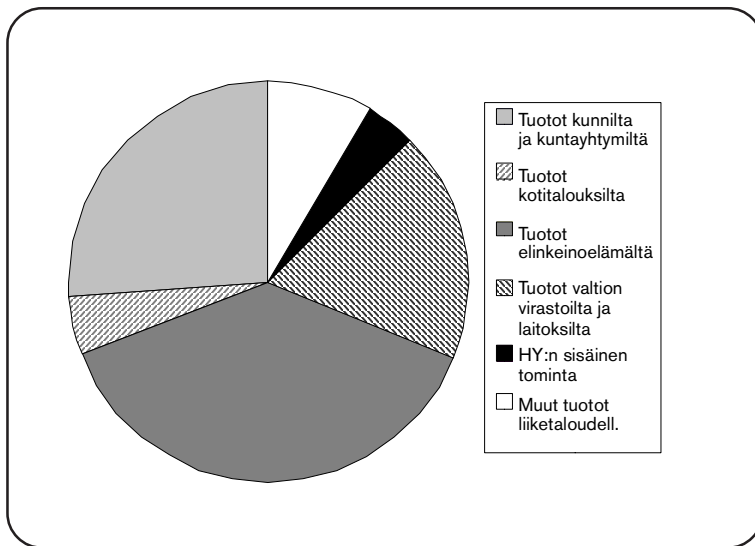
Asiakasryhmien suhteen kirjastot eroavat myös toisistaan. Joillakin kirjastoilla, kuten useimilla yliopistojen tiedekuntakirjastoilla ja taidekorkeakoulujen kirjastoilla on etupäässä vain paikallisia asiakkaita. Kirjastot, joilla on suuret kokoelmat, saavat runsaasti tilauksia muista kirjastoista. Jotkut kirjastot (esim. TKKK, muut teknillisten yliopistojen kirjastot sekä HY-Terkko,) ovat tärkeitä elinkeinoelämälle ja yliopistojen ulkopuolella tehtävälle tutkimukselle. (Ulkopuolisista tuloista yritysten osuus on esim. 46 % TTYK, 50 % LTYK. Ammattikorkeakoulut ovat monille kirjastoille kasvava asiakasryhmä.

Tilastoissa asiakasryhmien jaottelu perustuu valtiokonttorin jäsenyykseen: sisäiset tuotot, tuotot kunnilta ja kuntayhtymiltä, tuotot kotitalouksilta (yksityishenkilöt, esim opiskelijat joutuvat tähän luokkaan), tuotot elinkeinoeläältä, tuotot valtion virastoilta ja laitoksilta, muut tuotot. Jotkut kirjastot ovat laatineet tilastoja käyttäen myös muuta asiakasluokitusta.

Kun sekä suoriteryhmiä että asiakasryhmiä on runsaasti, on vaikea antaa yhtenäistä kuvaa yliopistokirjaston tulojen jakautumisesta. Seuraavassa on esimerkkejä yliopistokirjastojen asiakasjakautumista maksullisten suoritteiden osalta.

Kuva 1. Turun yliopiston kirjaston maksullisten palvelujen tulojen (tulot yhteensä 226 900 € v. 2002) jakautuminen asiakasryhmien kesken.

Kuva 2. Terveystieteiden keskuskirjaston kaukopalvelusuoritteista saatujen tulojen (tulot yhteensä 187 700 € v. 2002) jakautuminen eri asiakasryhmien kesken.

Kirjastoilta saatujen vastausten perusteella voidaan arvioida, että kaukopalvelun kokonaisve-loituksesta, 1,1 miljoonasta eurosta 30 % saadaan yliopistokirjastoilta, 15 % suoraan yksit-täisiltä tutkijoilta ja opiskelijoilta sekä 15 % kuntasektorilta. Elinkeinoelämän osuus on 25 % ja muualta, kuten säätiöltä ja ulkomailta saadaan yhteensä 15 %.

3.4 Maksujen laskentaperusteet

Kirjastoissa perittävien maksujen pitäisi perustua opetusministeriön antamaan maksupäätök-seen. Eri kirjastojen hinnastojen rakenne ja maksut poikkeavat kuitenkin huomattavasti toi-sistaan.

Eri kirjastoissa käytettävät kustannuslaskentamallit eroavat toisistaan, myös erot kirjasto-jen toiminnassa ja palvelujen kysynnässä johtavat erilaisiin hinnastoihin. Kirjastojen toiveena on ollut yhteiset hinnat. Tähän ei kuitenkaan ole päästy ilmeisesti em. eroista johtuen. Useat kirjastot ilmoittavat perustavansa hinnaston lähtökohtaisesti kustannuslaskentaan mutta ot-tavansa huomioon myös hintatason, joka muodostuu muiden kirjastojen vastaavista palvelu-veloituksista. Jotkut kirjastot ovat tehneet tätä varten yksityiskohtaisia vertailutaulukkoja ja tarkentaneet hintojaan vertailun perusteella. Vastauksissa esitetään vielä kuitenkin toivomus päästä yhteiseen hinnastoon.

Palvelusuoritteen hinnassa on yleensä kaksi komponenttia. Toisen muodostaa palveluun kuluva henkilötyöaika ja toisen suoritteeseen kuuluva materiaallinen tai immateriaallinen osa, josta myös kirjasto itse joutuu maksamaan korvauksen. Materiaallinen osa voi olla esim. kopiopaperi, väri ja huoltokorvaus kopiokoneen käytöstä, mikrofilmin suurennus paperille, telekopiointi, muualta asiakasta varten tilattu maksullinen asiakirja (paperi- tai mikrofilmijäl-jenne tieteellisestä aikakauslehtiartikkelista, jne.) Immateriaallinen osa voi olla esim. kirjaston maksama veloitus tietokannan käytöstä. Joissakin tapauksissa kirjasto on yksinkertaistanut hinnastoa yhdistämällä nämä kaksi komponenttia.

Itsepalvelussa veloitetaan vain kulutusta vastaava korvaus. Näin ollen itsepalvelujäljenteet ja atk-tulosteet mm. artikkelien tulostus elektronisista lehdistä on halvempaa itse suoritettu-na kuin palveluna.

Useimmilla kirjastoilla on eri hinnastot omaan kehysorganisaation kuuluvien ja ulkopuolisten asiakkaiden palveluista. Molemmat pääryhmät voidaan sen lisäksi jakaa alaryhmiin niin, että eri ryhmiin kuuluville asiakkaille on omat palveluhintansa. Oman kehysorganisaation asiakkaisiin kuuluvat opiskelijat ja yliopiston henkilökunta. Hinnastoissa saatetaan mainita myös erikseen kesäyliopistojen ja avoimen yliopiston opiskelijat tai lainojen toimittaminen määrättyille paikkakunnille, joissa yliopistolla on toimintaa. Yliopiston ulkopuoliset asiakkaat voivat olla useimmiten yhtenä ryhmänä, joillakin kirjastoilla on erilaiset palveluhinnat julkisen vallan, kuten valtion, kunnan ja organisaatioille sekä valtionapulaitoksille ja yrityksille. Ulkomaisille asiakkaille, jotka käyttävät ns. kaukopalvelua, saattaa olla erilliset hinnat.

Sisäisiin hintoihin sisältyvät yleensä vain materiaalikulut ilman henkilöstökustannuksia. Ulkopuolisille asiakkaille tarkoitetuissa hinnastoissa on mukana henkilökustannukset mutta ei useinkaan tiloista aiheutuvia kustannuksia. (Tästä aiheutuu se, että hinnat ovat alhaisemmat kuin esim. VTT Tietopalvelulla, jonka hinnoittelussa kaikki kustannukset ovat mukana. Joidenkin kirjastojen hinnastoissa tämä on tuotu esille niin, että VTT Tietopalvelusta hankitulle tietomateriaalille on oma kohtansa kirjaston hinnastossa!)

Tiedonhauista veloitetaan yleensä tuntihinnan mukaisesti. Joidenkin kirjastojen hinnastossa saattaa olla erillinen veloitus informaation ja avustajan suorittamasta työstä. Lyhyet tiedonhaut ovat kuitenkin useissa tapauksissa maksuttomia. Maksullisten kansainvälisissä suoraikäyttöjärjestelmissä olevien tietokantojen käyttökulut veloitetaan käytön mukaan. Tiedonhakutulosten lähettämisestä asiakkaalle saatetaan veloittaa erillinen toimitusmaksu. Tietovälineenä on tavallisimmin paperi, jolloin veloitus on sivuhinta. Sen lisäksi aineisto voidaan toimittaa myös levykkeellä tai optisella (CD-R, CD-RW) -levyllä, jolloin tietovälineen hinta lisätään laskuun.

Joissakin vastauksissa selostetaan tarkasti perusteet, joiden mukaan omakustannushinnoittelu tapahtuu sisältäen työkustannukset henkilösivukustannuksineen, laite- ja materiaalikustannukset, ostetut palvelut sekä tila- pääoma- ja yleiskustannukset.

Ulkopuolisten asiakkaiden hinnoittelu ilmoitetaan tehtäväksi liiketaloudellisin perustein.

Jotkut kirjastot ilmoittavat perivänsä laskuissa arvonnäköveron muilta kuin valtion virastoilta ja laitoksilta ja muusta kuin koulutustoiminnasta.

3.5 Maksujen kerääminen

Maksujen kerääminen kirjastoissa tapahtuu laskuttamalla ja käteisperinnällä. Joidenkin kirjastojen tarjoamissa mobiilipalveluissa maksun perintä tapahtuu mobiilioperaattorin välityksellä. Suurissa kirjastoissa vuosittain lähetettävien laskujen määrä on 1 000–3 000 kpl. Pienien laskujen käsittely todetaan useissa vastauksissa hankalaksi. Silti jotkut kirjastot ilmoittavat lähettävänsä jopa parin euron laskuja. Eräissä kirjastoyksiköissä on kehysorganisaatio kieltänyt lähettämästä alle 17 €:n laskuja. Eräs toinen kirjasto ilmoittaa keskimääräisen laskun määrän olevan 14 € ja minimilaskun 5 €. Tavallisesti kirjastot laskuttavat asiakkaita kausittain, jolloin ainakaan vakioasiakkaille ei lähde kovin pieniä laskuja.

Jotkut kirjastot ilmoittavat hinnastossaan käyttävänsä kausilaskutusta, jolloin vähintään veloitetaan ilmoitettu minimihinta. Joissakin yliopistoissa taloustoimisto lisää laskuun erillisen laskutuslisän. Muutamat kirjastot ovat antaneet laskujen perinnän perintäyritysten tehtäväksi.

Jotkut kirjastot toivovat kirjastojen välisen laskutuksen yksinkertaistamista ja esittävät vastauksissaan, että jonkunlainen clearing-tili voisi olla toimiva kirjastojen välisissä rahansiirroissa. Kirjastoautomaatiojärjestelmän kehityksessä otettaneen huomioon myös kaukopel-

lu kaikkine siihen liittyvine toimintoineen.

Kehitteillä on järjestelmä, joka parantaa kokoelmien yhteiskäyttöä niin, että asiakas voi itse tilata julkaisuja muista kuin oman kirjaston kokoelmista ilman asiakkaan käyttämän kirjaston kaukopalvelun osallistumista tapahtumaan. Julkaisut voisi sitten palauttaa mihin tahansa, esimerkiksi lähimpään kirjastoon.

Useat kirjastot katsovat kuitenkin vastauksissaan esim. kaukopalvelu- ja postimaksujen maksamisen kirjaston budjetista olevan huono ratkaisu.

3.6 Kirjastojen mielipiteitä uudesta maksuasetuksesta

Useissa vastauksissa todetaan nykyinen maksupäätös toimivaksi.

Kirjastoissa pelätään ilmaispalvelujen lisäämistä ilman, että palvelusta aiheutuvat kustannukset kompensoidaan kirjastoille.

Kirjastoautomaatiojärjestelmän kehityksessä suunnitteilla oleva uudennainen kirjastojen välisen aineistonvälityspalvelun pelätään aiheuttavan juuri tällaista lisäkustannusta sekä työvoiman että postikulujen osalta. Suunnitellussa palvelussa kuka tahansa yhden kirjaston asiakas voisi tilata aineistoa suoraan miltä hyvänsä kirjastosta ja palauttaa lainansa lähimpään kirjastoon.

Jossakin vastauksessa esitetään, että kaukopalvelu valtion, kuntien ja valtionapulaitosten kirjaston välillä saisi olla maksutonta. Eräässä vastauksessa ehdotetaan, että postikulut hoidettaisiin keskitetysti OpM:n kautta. OpM:n budjettiin varattaisiin erillinen kokonaissumma kaikkia kirjastoja varten. Käytännössä kirjastoissa leimattaisiin kaukopalvelupaketit esim. leimalla "Maksuton kaukopalvelu" ja posti pitäisi kirjata näistä lähetyksistä ja laskuttaisi OpM:ää kirjanpitoonsa perusteella. Tällöin hyviä kokoelmia keränneet kirjastot eivät joutuisi kärsimään siitä. Ja päästäisiin turhasta kirjastojen välisestä laskutuksesta, joka työllistää valtavasti eikä tuota.

Mikäli maksuasetuksessa lisätään ilmaispalveluja tai määrätään palveluille kovin alhaisia maksuja, tulee tästä aiheutuva tulojen menetys korvata kirjastoille, jotta ko. palveluja voidaan tarjota ja niiden aiheuttamat kustannukset kattaa. Ilmaisista tai voimakkaasti subventoiduista palveluista todetaan, että ne tuottavat helposti "turhaa" käyttöä, kun tarveharkinnassa ei tarvitse ottaa huomioon aiheutettuja kuluja. Tämä aiheuttaa sen, että käyttömäärät täytyy arvioida huomattavasti nykyistä suuremmiksi, jos tällaisten palveluiden keskitettyä rahoitusta suunnitellaan.

Mikäli kaukopalvelu olisi maksutonta, olisi syytä rajoittaa opiskelijoiden tilausten määrää jollakin, mieluiten valtakunnallisesti yhteisellä kiintiöperiaatteella. Tutkijat saisivat hyödyntää kaukopalvelua rajattomasti. Ulkomainen kaukopalvelu saisi olla kirjaston harkinnan mukaan joko maksutonta (vastavuoroisuuteen perustuen) tai siitä perittäisiin lähetyskustannusten ja suoritteen tuottamisen johdosta muille suoritettujen maksujen mukainen maksu.

Eräässä vastauksessa esitetään, että vaatimus liikeloudellisesta hinnoittelusta tulisi poistaa, sillä mikäli hinnat nostetaan todellisten liikeloudellisten hintojen tasolle, palveluiden kysyntä lakkaa. Toisessa vastauksessa on päinvastainen näkemys, jossa esitetään tehtäväksi tarkat kustannuslaskelmat kaukopalvelun todellisista menoista ja laskutettavaksi elinkeinoelämää täysin kustannusvastaavasti.

Lainojen sakkomaksuja ei tulisi missään tapauksessa poistaa ja toivotaan perusteita vahingoittuneiden ja kadonneiden kirjojen korvaamisen laskutukseen.

Jotkut kirjastot katsovat olevansa kilpailuasemassa ja ovat määrittäneet maksujaan pysy-

äkseen mukana palvelujen tarjoajina. Varastokirjaston maksuton (kauko)lainaustoiminnan ja joidenkin ulkomaisten tietomateriaalin välittäjien alhaisten hintojen katsotaan aiheuttavan kilpailua. Joissakin kirjastoissa pidetään huolestuttavana kaukopalvelutulojen ja tietopalvelutulojen laskua.

Joissakin vastauksissa todetaan, että kirjastojen tietokantojen käyttö on ilmaista, joten asetuksen vastaava kohta on vanhentunut. Joillakin kirjastoilla on kuitenkin merkittävää maksullista tietokantatuotantoa.

4 Johtopäätöksiä ja suosituksia maksuasetuksen uusimiseksi

Sekä ohjaussyistä että kirjastojen talous huomioonottaen erilaisten maksujen periminen on tarkoituksenmukaista. Useat kirjastojen vastauksissa esille tulevat ongelmat voidaan kuitenkin ratkaista muulla tavoin kuin asetusteitse.

Kirjastojen nykyinen käytäntö ei ole useilta osin valtion maksuperustelain ja opetusministeriön maksupäätöksen mukainen. Monien suoritteiden hinnoitteluun sisältyy maksuperustelain vastaista piilosubventiota.

4.1 Eri suoritteiden maksullisuus

4.1.1 Lainaustoiminta

Aineiston paikallislainauksen tulisi olla maksutonta. Kirjastoilla tulisi olla kuitenkin mahdollisuus periä edelleen sakkomaksuja myöhässä olevista lainoista, kadonneista ja vahingoittuneista kirjoista ja muista tietovälineistä, kadonneista tai vahingoittuneista kirjastokorteista yms. Sama koskee muita palveluja, joilla ohjataan aineiston tarkoituksenmukaista käyttöä tai jotka ovat luonteeltaan asiakaskohtaista erityispalvelua.

4.1.2 Jäljennepalvelu

Itsepalvelujäljenteistä tulisi periä nykyisen käytännön mukainen omakustannushinta, joka kattaa materiaalikulut. Sama koskee kirjaston henkilökunnan asiakkaan toimeksiannosta suorittamaa kopiointia, jolloin maksuun sisältyy lisäksi henkilötyöveloitus.

4.1.3 Kaukopalvelu

Jos yliopistokirjastojen välinen kaukopalvelu ja suoraan tutkijoille annettu vastaava palvelu olisi maksutonta olisi sen suora vaikutus maksutuloihin n. 0,6 milj. €. Säästöä syntyisi jonkin verran laskutuksen poistumisesta vuoksi. Toisaalta maksuttomuudesta seuraisi todennäköisesti kuitenkin lisäkysyntää, joten maksuttoman kaukopalvelun lisäkustannus olisi n. 0,6 milj. €.

Jos kaukopalvelu jatkuu maksullisena edelleen, voidaan siihen liittyviä ongelmia vähentää kehittämällä kirjastojen välistä yhteistyötä ja muuttamalla laskutuskäytäntöä. Laskutuksessa tulee korostaa pienien laskujen lähettämistä ja maksamisesta aiheutuvia käsittelykuluja sekä suosittaa kausittaista laskutusta. Kirjastojen välisessä laskutuksessa pitäisi voida käyttää myös clearing-tilejä, mikä edelleen vähentää laskujen käsittelyn työmäärää. Kehittyvä kirjastoautomaatiojärjestelmä tulee tukemaan tällaista käytäntöä.

Kaukopalvelussa käytetty piilosubventio voidaan poistaa korostamalla oikean kustannuslaskennan käyttöä, jossa otetaan huomioon kaikki omakustannushinnoitteluun kuuluvat osat.

Jos kaukopalvelumaksujen kirjavuus koetaan ongelmana, kirjastot voisivat keskenään sopia yhteisestä hinnoittelukäytännöstä ottaen kuitenkin tarkkaan huomioon oikean kustannuslaskennan periaatteet niin, että piilosubventiota ei tapahdu.

4.1.4 Tietopalvelu

Nykyisen käytännön mukaan pienet tiedonhakutehtävät ovat ilmaisia ja muista laskutetaan. Rajana on yleensä puolen tunnin työaika. Tietopalvelu on tyypillinen asiakaskohtainen palvelu, joka on syytä olla maksullinen. Nykyinen maksuasetus vastaa tätä näkemystä. Kirjastojen pitäisi huolehtia, että veloitukset ovat todellisten kustannusten mukaiset.

4.1.5 Tietokannat

Kirjastojen kokoelmätietokantojen, luetteloiden, käyttö tulisi olla maksutonta paitsi paikallisesti myös kirjastojen ulkopuolelta. Maksupäätös tulisi uusia tältä osin vastaamaan nykyistä käytäntöä.

Muut kirjastojen tuottamat tietokannat, esim. eri alojen bibliografiat, joita kirjastot myyvät eri muodoissa, esim. CD-ROM -levyillä, kirjasto voisi hinnoitella markkinahintaisesti, sama koskisi niiden online-käyttöä.

Erikoistapauksissa kirjasto voisi sopia esim. julkista sektoria edustavien viranomaisten kanssa kollektiivisesta hinnasta, joka antaisi mahdollisuuden jonkin käyttäjäryhmän ilmaiskäyttöön. Näin esim. Helsingin yliopiston kirjasto, Kansalliskirjasto voisi tarjota joko yksin tai muiden kirjastojen kanssa tuottamia tietokantoja ilmaiskäyttöön ammattikorkeakouluissa, yleisissä kirjastoissa jne. esim. opetusministeriön kanssa sovitun lisärahoituksen turvin. Näitä ovat kotimainen artikkeliviitetietokanta ARTO, musiikkiaineistojen yhteistietokanta VIOLA ja maakuntakirjastojen yhteistietokanta MANDA. Kansalliskirjaston arvion mukaan kustannusvaikutus olisi n. miljoona euroa vuosittain.

Asetuksen muutos edellä esitetyllä tavalla kuitenkin sulkisi pois sen, että Kansalliskirjasto voisi kehittää muita maksullisia etäkäyttöön tarkoitettuja tietokantatuotteita.

4.2 Muutokset maksuasetukseen

Vaihtoehtoja maksuasetuksen uusimiseksi voisivat olla seuraavat:

1. Maksuasetus korjataan kirjastojen nykykäytäntöä vastaavaksi luetteloiden etäkäytön osalta muuttamalla pykälä 2 muotoon (poistot yliviivattuina, lisäykset lihavoituina):

Kirjastojen omista kokoelmista annetut paikallislainat ja kokoelmien käyttö kirjaston tiloissa sekä luetteloiden paikallinen ja etäkäyttö ovat maksuttomia.

Vastaavasti korjataan pykälä 4 muotoon:

*Muita suoritteita, joiden hinnoista päätetään liiketaloudellisin perustein, ovat jäljenteet, tiedonhaut ja muut ~~informaatiotietop~~**tietop** palvelusuoritteet, ~~kirjaston luetteloiden~~ ja tietokantojen luovuttaminen tietovälineellä ja etäiskäyttö **lukuun ottamatta kirjastojen luetteloita**, asiakkaan toimenpiteestä johtuvat ilmoitukset, muille kuin 3 §:ssä mainituille annettavat kaukolainat, käännös-, koulutus-, konsultti- ja konservointipalvelut, julkaisut ja muut tilauksesta tuotetut suoritteet.*

Tällä muutoksella ei ole kustannusvaikutuksia.

2. Kansalliskirjaston ylläpitämien tietokantojen käyttöoikeudet ammattikorkeakoulu-kirjastoissa ja yleisissä kirjastoissa voidaan järjestää nykykäytännön mukaisesti käyttöoikeussopimuksin. Toinen vaihtoehto olisi tarjota näitä tietokantoja etäkäyttönä ilmaiseksi kaikille samaan tapaan kuin eri yliopistojen luettelotietokantoja nykyisin tarjotaan.

Asetuksessa muutos tuotaisiin esiin muuttamalla pykälä 4 muotoon:

*Muita suoritteita, joiden hinnoista päätetään liiketaloudellisin perustein, ovat jäljenteet, tiedonhaut ja muut ~~informaatiotietop~~**tietop** palvelusuoritteet, ~~kirjaston luetteloiden~~ ja tietokantojen luovuttaminen tietovälineellä ja etäiskäyttö **lukuun ottamatta kirjastojen luetteloita sekä Kansalliskirjaston ylläpitämiä tietokantoja**, asiakkaan toimenpiteestä johtuvat ilmoitukset, muille kuin 3 §:ssä mainituille annettavat kaukolainat, käännös-, koulutus-, konsultti- ja konservointipalvelut, julkaisut ja muut tilauksesta tuotetut suoritteet.*

3. Jos valtion, kuntien ja valtionapulaitosten kirjastoille annettava ja kaukopalvelu halutaan maksuttomaksi, voidaan asetuksen pykälässä 3 oleva teksti siirtää pykälään 2, Maksuttomat julkisoikeudelliset suoritteet muodossa:

Valtion, kuntien ja valtionapulaitosten kirjastoille annettava ja välitettävä kaukopalvelu samoin kuin vastavuoroisuuteen perustuva, ulkomaille annettava kaukopalvelu maksutonta.

Arvioitu lisäkustannus yliopistokirjastoille on 0,6 milj. euroa.

4. Valtion maksuperusteasetuksessa määrätään, että maksut on perittävä suoritteiden tilauksen yhteydessä, suoritetta luovutettaessa tai välittömästi suoritteiden tuottamisen jälkeen tapahtuvana laskutuksena. Samassa asetuksessa annetaan mahdollisuus luopua vähäisen maksun perimisestä. Tämä kuitenkin koskenee maksamattomien saatavien perintää. Maksuasetusta uudistettaessa tulisi selvittää, minkälaisilla järjestelyillä kirjastot voisivat järkipäristää vähäisen maksujen perimistä niin, että toiminta täyttää valtion maksuperustelain ja -asetuksen mukaiset vaatimukset.

Maksuasetuksen uudistamista pohdittaessa on kysymys siitä, halutaanko, että kaikki kirjastopalvelut kuuluvat sellaiseen opetuksen ja tutkimuksen infrastruktuuriin, jossa rahoitus kanavoidaan palvelun tarjoajalle vai halutaanko tukea yksittäisiä projekteja ja ohjelmia, joiden rahoituksesta kirjastopalveluja maksetaan tarveharkinnan mukaan. Sopivan keskitien löytäminen tässä olisi varmaan järkevintä.

N:o 82/ 1993

Annettu Helsingissä 25 päivänä tammikuuta 1993

**Opetusministeriön päätös
kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista**

Opetusministeriö on 21 päivänä helmikuuta 1992 annetun valtion maksuperustelain (150/92) 8 §:n nojalla päättänyt eräiden opetusministeriön alaisten tieteellisten kirjastojen suoritteiden maksullisuudesta ja maksuperusteista:

1 §

Soveltamisala

Tämä päätös koskee korkeakoulujen ja Varastokirjaston kirjasto- ja tietopalvelusuoritteiden maksullisuutta ja maksuperusteita.

2 §

Maksuttomat julkisoikeudelliset suoritteet

Kirjastojen omista kokoelmista annetut paikallislainat ja kokoelmien käyttö kirjaston tiloissa sekä luetteloiden paikallinen käyttö ovat maksuttomia.

Varastokirjaston suoritteet ovat maksuttomia.

3 §

Maksulliset julkisoikeudelliset suoritteet

Valtion, kuntien ja valtionapulaitosten kirjastoille annettavasta ja välitettävästä kaukopalvelusta samoin kuin vastavuoroisuuteen perustuvasta, ulkomaille annettavasta kaukopalvelusta peritään lähetyskustannusten ja suoritteen tuottamisen johdosta muille suoritettujen maksujen mukainen maksu.

4 §

Liiketaloudellisesti hinnoiteltavat suoritteet

Muita suoritteita, joiden hinnoista päätetään liiketaloudellisin perustein, ovat jäljenteet, tiedonhaut ja muut informaatiopalvelusuoritteet, kirjaston luetteloiden ja tietokantojen etäiskäyttö, asiakkaan toimenpiteestä johtuvat ilmoitukset, muille kuin 3 §:ssä mainituille annettavat kaukolainat, käänös-, koulutus-, konsultti- ja konservointipalvelut, julkaisut ja muut tilauksesta tuotetut suoritteet.

5 §

Tämä päätös tulee voimaan 1 päivänä helmikuuta 1993.

Helsingissä 25 päivänä tammikuuta 1993

Opetusministeri
Riitta Uosukainen

Korkeakouluneuvos, apulaisosastopäällikkö
Matti Lähdeoja

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

ISBN 952-442-743-5 (nid.)
ISBN 952-442-744-3 (PDF)
ISSN 1458-8102

Julkaisumyynti:

Yliopistopaino
PL 4 (Vuorikatu 3)
00014 Helsingin Yliopisto
puhelin (09) 7010 2363
faksi (09) 7010 2374
books@yopaino.helsinki.fi
www.yliopistopaino.helsinki.fi